

KARS SAYLAVI MEHMET NAZIF SİREL'İN 1936'DA C.H.P. ERZURUM İLBAYLIĞI'NI TEFTİŞİ

* * *

THE INSPECTION OF THE PRESIDENCY OF PROVINCE OF REPUBLIC
PUBLIC PARTY BY MEHMET NAZIF SIREL, THE MEMBER OF KARS
PARLIAMENT IN 1936

İsmail EYYUPOĞLU*

A- Tarihsel Boyut

Siyasi Partiler, demokrasinin vazgeçilmez organlarından birisidir. Belirli bir siyasi program üzerine birleşmiş kimselerin bu programı, özellikle normal seçim yoluyla, gerçekleştirmek amacı ile kurmuş oldukları bir cemiyettir. Bir partinin amacı ise, devlet iktidarının işleyişi, kullanılışı, kamu ve hükümet işlerinin sevk ve idaresi üzerinde etkili olmaktır. Bir partiyi diğer toplumsal örgütlerden ayıran ise üyelerinin örgütlü olması, kendisini destekleyen insanlar tarafından seçilen milletvekilleri üzerindeki etkisi ve disiplini, kuvvetinin halktan doğmuş olması ve çeşitli siyasi anlaşmazlıkların çözümü için de en yüksek hakem olarak yine halkı kabul etmesidir¹.

Hiç şüphe yok ki, bu tanımlama çağımızda geniş kitleler tarafından kabul edilebilir bir nitelik taşımaktadır. Ancak bir ülkenin kendine özgü şartları, o ülkenin siyasal yapısını da farklı kılmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin geçirmiş olduğu tarihi süreçte de siyasi partilerin konumu, içinde bulunulan şartlara göre farklılık göstermiştir. Ama bu devleti idare eden insanların demokrasiye inanmamaları anlamına gelmemektedir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk cumhurbaşkanı Kemal Atatürk, demokrasiye inanan bir liderdi. Onun bu konu ile ilgili bir çok söylev ve demeci bulunmaktadır. Afet İnan tarafından kaleme alınan ve Mustafa Kemal'in el yazılarından oluşan Medeni Bilgiler el kitabında konu ile ilgili geniş açıklamalar yapılmıştır². Ona göre Türk milleti, tarihsel dinamikleri itibarıyla demokratik bir alt yapıya sahipti:

"Bizim milletimiz esasen demokratıdır. Kültürünün, geleneklerinin en derin maziye ait dönemleri bunu doğrular. Bizim yapabileceğimiz bir şey varsa, bu fitrî karakterin gereklerini yapay bir şekilde menetmek isteyenleri ortadan kaldırmaktır"³. Atatürk'ün altı

* Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Araştırma Görevlisi

¹ Tanık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler, İstanbul, 1995, s.3.

² A.Afctinan, Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları, Ankara, 2000, s.40-47.

³ Utkan Kocatürk, Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, Ankara, 1999, s.282.

temel ilkesinden biri olan Halkçılığın da “hürriyetçi siyasi demokrasi” anlamına geldiğini unutmamamız gerekir⁴.

Atatürk’ün demokrasiye bakış açısı bu şekilde belirttikten sonra onun siyasi partilere baktığını da şöyle ifade edebiliriz: Atatürk, 1924 yılında yapmış olduğu bir mülakatta milli egemenlik esasına dayanan ve bilhassa cumhuriyet idaresine sahip bulunan ülkelerde siyasi partilerin varlığının doğal olacağını ve Türkiye Cumhuriyeti’nde de birbirini denetleyen partilerin doğacağından şüphe etmediğini ifade etmiş ve bunun gerçekleşmesi halinde de kendisinin bu iradeye uyacağını belirtmişti⁵. Siyasi partilerin amacını da yukarıda belirttiğimiz tanımlamaya benzer bir açıklamada bulunarak kendi çağdaşlarından ne kadar ileride olduğunu göstermişti⁶. Atatürk, demokrasiyi bütün kurumları ile birlikte kabul eden bir düşünce yapısına sahipti. Yine onun döneminde çok partili hayata geçiş için denemeler yapılmıştı. Ancak, yapılan inkılaplar tam olarak yerleşmediği için kısa sürede bu partiler gericilerin umudu olmuş ve sonuçta kapatılmışlardı⁷.

1946’da çok partili hayata geçinceye kadar⁸ Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde tam bir muhalefet partisi olmayacak ve yapılan uygulamaların hepsinde C.H.P.’nin iradesi bulunacaktı. Bu bir tek parti rejimi idi. Ancak bu rejim, totaliter ve dogmatik ideolojilere dayanan, Faşist ve Komünist tek parti sistemlerinden farklı olacaktı. Türkiye’de Tek parti olgusu mevcut olmuş, fakat tek parti ideolojisi veya doktrini mevcut olmamıştır. Yani, Türkiye’de tek parti sürekli ve arzulanır bir model olarak meşrulaştırılmamış; aksine,

⁴ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi (Yayına Hazırlayan: YÖK), Atatürkçülük, Ankara, 1995, s.59; İsmail Eyyupoğlu, “Bir Demokrasi Açılımı Halkçılık ve Mustafa Kemal Atatürk”, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkelere ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk Dergisi, III/1, (Mayıs, 2000), s.265-288.

⁵ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri (A.S.D), III, Ankara, 1997, s.109.

⁶ “Siyasal partilerin amacı, seçimlerde çoğunluk kazanarak iktidar mevkiüne geçmek ve ülkeye yararlı olacağına inanılan programdaki esasları yasallaştırarak fiilen uygulamaktır. Çoğunluğu kazanmanın doğal yolu program ve prensiplerde olduğu gibi, bunları uygulamak için gerekli olan yeterlilik, kudret ve irade vasıflarında da ülke kamuoyunun takdirini ve katılımını kazanmaktan ibarettir. Büyük bir emek ve yüksek bir yeterlilik ve iradenin ürünü olması gereken bu sonucun kazanılmasını kolay görenler daima aldanmışlardır”. Bkz: Aftınan, Medeni Bilgiler, s.287.

⁷ Bu partilerden birisi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (5 Haziran 1923-3 Haziran 1925) idi. Fırkanın kurucuları arasında Mustafa Kemal Paşa’nın silah arkadaşları da bulunuyordu. Atatürk, Nutuk’ta Partinin kapatılmasını şöyle anlatmaktadır: “Bu parti memlekette suikastçıların, gericilerin sığınağı ve ümitlerinin dayanağı oldu. Dış düşmanların, yeni Türk devletini körpe Türkiye Cumhuriyetini yıkmayı hedef alan planlarının kolaylıkla uygulanmasına yardım etmeye çalıştı. Tarih (gizli maksatlarla hazırlanmış, genel ve gerici nitelikteki) Doğu isyanının sebeplerini inceleyip araştırdığı zaman, onun önemli ve belirli sebepleri arasında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının dini konularda verdiği sözleri bulacaktır”. Bkz: Kemal Atatürk, Nutuk, Ankara, 1999, s.602; Bir diğer siyasi parti Serbest Cumhuriyet Fırkası (12 Ağustos 1930-18 Aralık 1930) idi. Bütün dünyayı sarsan ekonomik krizden Türkiye’de etkilenmişti. İktidarda C.H.P vardı. Atatürk ve arkadaşları hükümetin ekonomik politikalarını eleştirecek ikinci bir siyasi partinin gerekliliğine inanarak bu siyasi partinin oluşumuna destek verdiler. Parti Fethi (Okyar) Bey tarafından kuruldu. Ancak Laiklik İlkesini hala benimsememiş olan gerici ve tutucular bu Parti’ye akın ettiler. Bunun üzerine Fethi Bey Parti’yi kapamak zorunda kaldı. 23 Aralık’ta çıkan Menemen isyanı da Fethi Bey’in kaygılarını doğruladı. Adana’da 29 Eylül 1930’da kurulan Ahali Cumhuriyet Fırkası ise hiçbir varlık göstermeden kuruluşundan birkaç ay sonra kapanmıştı. Bkz: Ahmet Mumcu, Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi, İstanbul, 1986, s.144-145.

⁸ 21 Temmuz 1946’da yapılan Parlamento seçimleri neticesi şöyle olmuştu: C.H.P. 403, Demokrat Parti 54, Bağımsız 8. Bkz: Mahmut Goloğlu, Demokrasiye Geçiş (1946-1950), İstanbul, 1982, s.65.

zorunluluklar sebebiyle başvuru ve zamanı geldiğinde yerini çoğulcu demokrasiye bırakacak olan geçici bir rejim olarak görülmüştür⁹.

Mustafa Kemal Atatürk tarafından kurulan Cumhuriyet Halk Partisi, Türk siyasi tarihinde oldukça önemli bir konuma sahiptir. Kuruluş aşamasında Atatürk, "Ben öyle bir parti kurmayı tasavvur ediyorum ki, bu parti milletin bütün sınıflarının refah ve saadetini temine yönelmiş bir programa sahip olsun. Milletimizin şartları buna müsaittir"¹⁰ diyerek, bu konudaki niyetini açıkça ortaya koymuş ve yapılan çalışmalar sonucunda 9 Eylül 1923 günü İçişleri Vekâletine verilen bir dilekçe ile "Halk Fırkası" kurulmuştu¹¹. Partinin ismi 10 Kasım 1924'te "Cumhuriyet Halk Fırkası"na¹² 1935'teki 4.Büyük Kurultay'da ise "Cumhuriyet Halk Partisi"¹³ne dönüştürülmüştü. Kurucusuna göre; Halk Fırkası, halka siyasi terbiye verecek bir okul olacaktı¹⁴.

C.H.P'nin özellikle iktidar erkini tek başına elinde tuttuğu 1950 yılına kadar, Türkiye'nin yeniden yapılandırılması ve çağdaş uygarlık seviyesine çıkartılması çabaları, ülkenin içinde bulunduğu şartların da etkisi ile bir takım olumsuzlukları gündeme getirecekti. Bu olumsuzlukların bir kısmı ekonomik ve sosyal nedenlere dayanırken, bir kısmı da doğrudan C.H.P'nin kendi örgütsel yapısından kaynaklanmakta idi.

Kuruluşundan itibaren C.H.P'nin devletle sıkı bağları olmuştu. Bunda partinin kuruluş amacının büyük etkisi olsa gerekti¹⁵. Partinin itici gücünü memurlar

⁹ Ergun Özbudun, "Atatürk ve Demokrasi", Atatürkçü Düşünce El Kitabı, Ankara, 1995, s.27.

¹⁰ Koçatürk. Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, s.284.

¹¹ Fırkanın Genel Sekreteri Recep (Peker), Kurucuları ise Refik (Saydam), Celal (Bayar), Sabit (Sağıroğlu), Münir Hüsrev (Göle), Cemil (Uybadin), Kazım Hüsni, Saffet (Arkan), Zülfü (Tigrel) Beylerdi. Bkz: Türkiye Ansiklopedisi (1923-1973), II, Ankara, 1973, s.714.

¹² Partinin yeni ismi Teşkilata şu yazı ile bildirildi: "Kongre makamına kaim olan Meclis'teki Fırka Grubu heyetü umumisininin 10 Teşrinisani 340 tarihli içtimaında müttihaz kararlarla hakimiyeti milliyeyi istihsal ve cumhuriyeti idareyi tesis ve ilan eden Fırkamız isminin "Cumhuriyet Halk Fırkası" namuna inkılap ve nizamnamemizde bervechi zir mevaddın tezyil kulduğünü tamimen tebliğ eder ve takdimi ihtiramat cylerim efendim. Cumhuriyet Halk Fırkası Katibi Umumisi Tekfurdağ Mebusu M.Cemil". Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (B.C.A), 490.(16 Teşrinisani 340) 01.1.1.1.

¹³ Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler, s.560.

¹⁴ Mustafa Kemal Paşa, 7. 2. 1923'te Balıkesir'de halkla yapmış olduğu konuşmada Halk fırkasının kuruluş gerekçesini ve bu fikirden kendisini vazgeçirmek isteyenlere karşı partinin gerekliliğini şöyle açıklamaktadır: " Halk Fırkası halkımıza terbiye-i siyasiye vermek için bir mektep olacaktır. Beni çok seven ve hayatımı düşünen bana böyle bir fırka-i siyasiye teşkil etmemekliğimi tavsiye etmişlerdir. Filhakika vazife-i milliyenin hitamında köşeye çekilerek istirahat etmekliğim benim için bir menfaattir. Bunu yapabilmek için şünciy kadar istihsal olunan neticelerin tesbit olduğu gibi devam edeceğine itimat etmek icabeder. Fakat bu hususta henüz biendişe olamam. Hiçbirinizin biendişe olmamanızı tavsiye ederim. Şimdiye kadar istihsal ettiğimiz muvaffakiyetler üç dört seneye çıkmayacak kadar çoktur. Her tarafta olduğu gibi bizde de yeni hareketler ve cereyanlar karşısında onu hazmedemeyen kuvvetler zuhur edebilir". Bkz: A.S.D., II, , s.102.

¹⁵ Atatürk, 16.9.1924'te Trabzon da Halk Fırkalarıyla yaptığı konuşmada bu konuyu şöyle ifade ediyordu. Halk Fırkası, memleket v.s millet her türlü istinattan mahrum bırakılarak felakete atıldığı meş'um hengamede bütün milleti kadrosu içine alarak kuvvet ve kudret yapan, harici düşmanlarını tart, dahili düşmanlarını imha eden, halka hürriyet ve hakimiyet temin eden mukaddes bir cemiyettir. Halk Fırkası hiçbir safsataya iltifat etmeyerek Türk Cumhuriyetini kuran inkılapçı bir ruhun bütün memleketlerde tecelli ve taazzuvudur. Halk Fırkası Türkiye'yi medeni aleme sokan ve orada yükseltmeyi taahhüt eden azimkâr bir Fırkadır. Onun için Başvekilimiz Muhterem İsmet Paşa Hazretlerinin fiilen idare ve riyaset ettiği Halk Fırkası'nın Reisi Umumiliği benim için medarı iftihardır". Bkz: A.S.D, II, s.195.

oluşturuyordu¹⁶. İleride bahsedileceği üzere, taşrada da yine memurlarla birlikte eşraf ve toprak ağaları parti yönetiminde söz sahibi idi. Ancak memurların dışında kalan kesimlerin partiye bağlılıkları tartışmalı idi¹⁷. Bu da partinin bağlı olduğu ilkelerin halka yansıtılmasında taşra teşkilatlarının bir açmazı olarak karşımızda durmaktadır.

Parti bünyesindeki bu ve buna benzer sorunlar, çeşitli kesimler tarafından partinin halktan kopukluğu olarak yorumlanmıştır¹⁸. Bu partinin halktan uzaklaştığı ve toplumsal sorunları bilmemesi anlamına gelir ki, bu temelden yanlış bir iddia olur. Sadece parti il örgütleri üzerinde yapılan teftişler ve bu teftişler sonucunda hazırlanan raporların zengin içerikleri bu görüşümüzü destekler niteliktedir.

Konumuz itibarı ile Fırzorum C.H.P il örgütünün 1936 yaz aylarında geçirdiği teftiş, bize partinin ve ülkenin o günlerde içinde bulunduğu sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel durum hakkında bir fikir vermesi açısından faydalı olacaktır.

C.H.P. Genel Sekreteri Recep Peker tarafından Kars Saylavı' Mehmet Nazif Sirel'e¹⁹ verilen bu görev, onun bu görevdeki son faaliyetlerinden biri olacaktır. Çünkü, 15 Haziran 1936'da Atatürk'ün isteği ile bu görevinden ayrılacak ve parti genel sekreterliğini İçişleri Bakanı Şükrü Kaya üstlenecektir²⁰.

¹⁶ Kurt Steinhaus, Atatürk Devrimi Sosyolojisi, İstanbul, 1995, s.110.

¹⁷ Türk siyasal yaşamı Osmanlıdan beri iki genel cephe arasındaki etkileşimle belirlenir. Birinci cephe devletçi-seçkinci cephe, ikinci cephe ise gelenekçi-liberal cephedir. devletçi-seçkinci cephe Osmanlılardan beri merkezi otoriteyi temsil eden, ülkeyi batı modeline göre devletçi ve seçkinci bir yaklaşımla biçimlendirmeye çalışan sivil ve asker aydın bürokratlardan ve onların müttefiklerinden meydana gelir. Öte yandan birinci cephenin batıcılığına karşı, mevcut düzeni, İslam dinine ve Osmanlı geleneklerine sığınarak savunmaya çalışanlar, gelenekçi niteliğe sahip olan ikinci cepheyi oluştururlar. Bkz: Emre Kongar, Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği, İstanbul, 1995, s.321.

¹⁸ "Kemalizmin taşıyıcısı olarak devlet-bürokrasi, kendi ufkuyla sivil toplum arasındaki bir takım kopukluklardan habersiz olmadığı gibi kayıtsız da değildi. Diğer bir deyişle, Kemalizm'in organik bir ideoloji olma yolunda ciddi hiçbir niyet taşımadığını düşünmek olanaksızdır. Aksine, görünen odur ki, Kemalizm radikal sekülarizm, etnisist milliyetçilik ve otoriter merkezîyetçilik üçlemesinden mürekkep program-ideolojisini sivil toplum alanında karşılık bulacak ve ondan beslenecek bir biçimde tercüme etmeyi hep önemsemiştir. Nitekim, Kemalizm'in halkçılığı ve köycülüğü bu çerçevede değerlendirilebilir. Bu tercüme faaliyetinin önemsendiğinin belirgin bir işareti, bu uğurda profesyonel-kurumsal birimlerin oluşturulmasıdır. Halkevleri ve köy Enstitüleri devletin toplumu görme biçimine ve onu ıslah etme fikrine sivil toplumun katılımını sağlama amacı taşıyan kurumlar olarak değerlendirmek pek de abartılı olması gerektir". Bkz: Mesut Yeğen, "Kemalizm ve Hegemonya?", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Kemalizm, II, İstanbul, 2001, s.61.

¹⁹ Şimdiki tabirle milletvekili.

²⁰ Mehmet Nazif Sirel (Mart 1880-17 Nisan 1943) Balkanlarda Yenişehir Fener'de doğdu. Bursa idadisini bitirdikten sonra İstanbul Hukuk Mektebini bitirdi. 1904'te İstanbul İstinaf Mahkemesi'nde katip olarak devlet hizmetine başladı. Devletin birçok kademesinde hizmet ettikten sonra son olarak 1 Kasım 1926'da İstanbul Savcılığına atandı. Bu görevde iken TBMM üçüncü dönem seçimlerine katıldı. Zonguldak Milletvekili seçildi. IV. ve V. Dönemlerde de Kars Milletvekili oldu. Türk Parlamento Tarihi 1927-1931, III/3, Ankara, 1995, 631; T.H.M.M Albümü (1920-1973), (Hazırlayan: Kazım Öztürk), Ankara, 1973, s.128.

²⁰ 1931 ve 1935 C.H.P. Programları hermen bütünüyle Peker'in ürünüdür. Atatürkçü düşüncenin önde gelenlerinden birisi olup altı ülkenin belirlenmesinde fikri katkıları olmuştur. 1934-1942 yılları arasında üniversite ve yüksekokullarda İnkılâp Tarihi dersleri verdi. Onun C.H.P Genel Sekreterliğinden alınmasının sebebi C.H.P'nin içinde kanatlar arasındaki mücadelenin ve iktidar paylaşımında Atatürk'ün karizmasını gölgelicecek gelişmelerinin önünün alınmasının yanı sıra, Türkiye'ye yönelen İtalya tehdidinin

Recep Peker'in görevden ayrılmasından sonra 18 Haziran 1936'da Başbakan ve C.H.P. Genel Başkan Vekili İsmet İnönü tarafından parti örgütüne gönderilen bir genelgeç ile partinin yapılanmasında bir takım yeni değişikliklere gidildi. Buna gerekçe olarak da; ülkenin siyasi ve sosyal hayatında güttüğü sosyal maksatların gerçekleşmesi ve partinin gelişimini artırmak ve hızlandırmak için, bundan sonra parti faaliyeti ile hükümet idaresi arasında daha sıkı bir yakınlık ve daha fiili bir beraberliğin temini amacıyla Genel Başkanlık Kurulu'na bu kararlar alındığı ileri sürülmüştü. Buna göre; İç İşleri Bakanı'na partinin genel sekreterliği verilmiş, illerdeki parti başkanlıklarından valiler sorumlu olmuştur²¹.

B- Mehmet Nazif Sirel'in C.H.P. Erzurum İlbaylığı'nı (İl Başkanlığı) Teftişi

İncelediğimiz teftiş raporunun hazırlandığı ve C.H.P. Genel Sekreterliği'ne sunulduğu tarihlerde, Erzurum Valiliği makamında iki isme rastlamaktayız. Bunlardan birincisi İbrahim Ethem Aykut (18 Nisan 1935-30 Ağustos 1936)²², ikincisi de Haşim İşcan (19 Ekim 1936-4 Mart 1940)²³'ü. Erzurum aynı zamanda C.H.P'nin III. Genel Müfettişlik makamına da ev sahipliği yapmakta idi. Bu görevde ise Tahsin Uzer bulunmakta idi²⁴.

Genel Müfettişlikler, C.H.P. tarafından, Doğu'da sivil yönetimde bir birlik sağlayabilmek amacı ile kurulmuştu. 25 Haziran 1927 gün ve 1164 sayılı kanun, hangi illerde Genel Müfettişlik kurulacağını tespit etme yetkisini, Bakanlar kuruluna bırakmıştı. 28 Şubat 1928'de ise C.H.P. Mütaka Müfettişlikleri Talimatnamesi yayımlanmıştı²⁵. III.Genel Müfettişlik ise 1935'te teşekkül ettirildi. Müfettişliğin Merkezi Erzurum idi. Erzurum'a bağlı yerler ise Kars, Çoruh (Artvin), Erzincan, Trabzon, Ağrı idi. Böylece Erzurum, Doğu'daki yönetimde merkez haline gelmiş oldu²⁶.

güçlenmesi de rol oynamıştır. Recep Peker, Türkiye'deki İtalyan ve Alman sempartzanlarının mevkinden idi. Bkz: Ahmet Yıldız, "Recep Peker", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, s.60.

²¹ "1- Dahiliye Vekili Genyönkural (Genel Yönetim Kurulu) üyeliğine alınmış ve kendisine Parti'nin genel Sekreterlik Vazifesi verilmiştir. 2- Bütün Vilayetlerde, Vali Parti Başkanlığı'na Vilayetin Valisi memur edilmiştir. 3- Umumi müfettişler, muntakaları dahilinde bütün devlet işlerinin olduğu gibi, Parti faaliyet ve teşkilatının da yüksek murakip ve müfettişleridir. 4- Vilayetlerde İlyönkuralca (İl Yönetim Kurulunca) intihap edilmiş bulunan başkanlar, üye durumunu almış ve mensup ve mahallince münrehab mebus başkanların, başkanlık vazifeleri hitam bulmuştur. 5- Bu beyannamelerin icaplarını, Parti Genel Sekreteri olmuş Dahiliye Vekili takip ve tanzim edecektir. 6- Yukarıdaki maddeler, bütün Parti teşkilatına, vilayetlere ve umumi müfettişlere tebliğ olunmuştur". Bkz: Cemil Koçak, Türkiye'de Milli Şef Dönemi, II, Ankara, 1986, s.16.

²² Ali Galip Baltaoğlu, Atatürk Dönemi Valileri, Ankara, 1998, s.150.

²³ Baltaoğlu, Atatürk Dönemi Valileri, s.168.

²⁴ Hasan Tahsin Uzer V. Dönemde TBMM'de Erzurum Milletvekili iken 6 Eylül 1935'te Doğu bölgesinde kurulan III.Umum Müfettişliğe atandı. Bölgenin kalkınması için tespit edilen programı başarıyla uygulayarak Atatürk'ün takdirlerine mazhar oldu. 1939'un son aylarında hastalanarak İstanbul'a geldi. 3 Aralık 1939'da öldü. Türk Parlamento Tarihi, (1919-1923), I/3, Ankara, 1995, s.518.

²⁵ B.C.A., 490.(28.02.1928). 1.1.25; Müfettişliklerin görev ve yetkileri ile ilgili olarak 1927 Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi'nde ayrı başlık oluşturulmuştu. Bkz: Mete Tunçay, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931), İstanbul, 1999, s.402.

²⁶ Enver Konukçu, Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Erzurum, 1999, s.310;

Anlaşılabacağı üzere, Erzurum'da Genel Müfettişlik bulunmasına rağmen, Ankara'dan parti örgütünü denetlemek üzere başka bir müfettiş bu bölgeye gönderilmiştir²⁷. Bu da partinin toplumdaki rolünü gerçekleştirebilmek ve örgüt içerisindeki aksaklıkları giderebilmek için işleri ne kadar sağlam tuttuğunun göstergesi olsa gerektir.

1- Mehmet Nazif Sirel'in Müfettiş Olarak Görevlendirilmesi

Erzurum il örgütünün teftişi için C.H.P. Genel Sekreterliği tarafından hazırlanan 11.6.1936 tarih ve 4/11767 sayılı iki resmi yazıdan birisi, Kars Milletvekili Mehmet Nazif Sirel'e diğeri ise Erzurum C.H.P. örgütüne gönderilmişti. Böylece, Erzurum ve çevresinde yapılacak teftiş ile ilgili olarak hem adı geçen Milletvekili görevlendirilmiş hem de Erzurum il örgütü yapılacak incelemeden haberdar edilmişti. Mehmet Nazif Sirel'e ulaşan bu ilk resmi yazıda C.H.P. Genel Sekreteri Recep Peker şu esaslara değinmişti:

"1-Parti örgütünü arsız surette teftiş altında bulundurmaya karar vermiş olan Genyönetim Kurulu (Genel Yönetim Kurulu) kamutayın (Meclis) bu yaz azadında yaptıracağı teftişler için sizi de ispekter (Müfettiş) olarak ayırmıştır.

2- Teftiş iliniz Erzurum ilidir. Teftiş işlerinizi nasıl yapacağınızı bildiren örnek ve bu iş için il parti başkanlığına yazılı tezkerenin örneği bağlıdır.

3- Ödeviniz Kamutayın bu yaz azadı içinde bitmiş ve raporunuz en geç önümüzdeki ikinci teftiş başında verilmiş olmasını dilerim.

4- Teftişe başlayacağınız gün hareketinizden bir hafta evvel doğrudan il parti başkanlığına bildirilmesi yerinde olur.

5- Harcırah işleri için Genyönetim Kurulu muhasip üyesi ile görüşülecektir.

6- Güler yüze başlamanızı diler, sevgi ve saygılarımı sunarım.

C.H.P Genel Sekreteri, Kütahya Saylavı

R.Peker"²⁸.

Yukarıda da belirtildiği gibi yapılacak teftişten Erzurum il örgütü de bilgilendirilmişti. Genel Sekreter Recep Peker, Yurt genelinde yapılacak incelemelerin önceden tasarlanmış olduğunu ve geçen seneden beri bu uygulamanın devam ettiğinden bahisle gelecek müfettişin işini tam anlamıyla yapabilmesi için gerekli yardım ve kolaylığı kendisine gösterilmesini istemişti²⁹.

Parti Müfettişi Mehmet Nazif Sirel'in inceleyeceği 26 konu başlığı bulunmakta idi. Bunlar genelde Erzurum C.H.P. İl örgütünün yapılanması, idare heyeti üyelerinin genel durumları, görevlerini yapıp yapamadıkları, parti programına bağlılıkları, partinin il

²⁷ C.H.P. Genyönetim Kurulu tarafından alınan bir kararla Parti ve Halkevi örgütlerinin aralıksız olarak teftişine karar verilmiş ve 1935'ten beri bu karar uygulamaya konulmuştu. B.C.A., 490.(11.6.1936).01.648.152.1

²⁸ B.C.A., 490.(11.6.1936).01.648.152.1.

²⁹ B.C.A., 490.(11.6.1936).01.648.152.1.

kongrelerinin gerekli nizamnamelere uygun olarak toplanıp toplanmadığı, yine il örgütüne bağlı kademelerin tam anlamıyla çalışıp çalışmadığına yönelik başlıklar olup, aynı zamanda halkın değişik tabakalarının partiyeye olan ilgi ve alakaları sorgulanmak, yapılan bağışların kayıtlarının doğruluğunun irdelenmesi v.s. gibi konular idi³⁰.

Yapılan teftişle ilgili olarak hazırlanan iki adet rapor bulunmaktadır. Bunlardan birincisi yukarıda belirttiğimiz konu başlıklarını içeren, özellikle de partinin hem iç disiplini hem de yöre halkı üzerindeki etkinliğini irdelleyen beş sayfalık rapor, ikincisi de Müfettiş Mehmet Nazif Sirel'in Erzurum'daki parti işlerinin gidişatı ve daha verimli çalışılması hususunda alınması gerekli tedbirleri içeren dört sayfalık rapordur³¹.

Mehmet Nazif Sirel, hazırlanmış olduğu bu raporla, 1936 yılında Erzurum'un içinde bulunduğu sosyo-politik durumun hangi seviyede olduğunun anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.

2- Parti Örgütü ile İlgili Konular

Mehmet Nazif Sirel'in C.H.P. Genel Sekreterliği'ne sunduğu bu raporun ilgili kısmında; parti il örgütünün şeklen var olduğunu ancak partiyi temsil eden kişilerin siyasi olgunluktan yoksun oldukları belirtilmektedir. Gerek kişilik gerekse düşünce bazında art niyetli olmayan şahısların varlığına rağmen, partinin kendi içine kapandığını ve inkılâbın ruhunu yeterince halka yansıtmadıklarından da bahsedilmektedir:

“Umumi olarak denilebilir ki, bugün Erzurum ilindeki fırka teşkilatımız kadrosu şeklen olsun tamam fakat efradı çok az ve siyasi olgunluğu çok geri bir teşekküldür. Kadrosu tam olan bir teşekkülün zamanla tekamül edeceğine ve efrad adedinin de artacağına inanmak lazım gelirse de Erzurum ilindeki parti kadrolarımızın ödevlerini layıkıyla kavramış olduklarına ve efrad adedini çoğaltmak ve onun siyasi ve içtimai olgunluğunu yükseltmek için fazla mesai sarfettiklerine şahid olmadım”³² demektedir.

Ayrıca Mehmet Nazif Sirel, aynı konuya raporunun birinci kısmını oluşturan Genel Sekreterliğin sorularına verilen cevaplarla ilgili olarak hazırlanmış cetvelde de değinmektedir:

“Heyet idare azaları memleketin tanınmış ve ahlaken mazbut ve kendi hususi işleri ile meşgul ve halk nazamında hoş görülen kimseler ise de partinin işlerini çok kuvvetli bir ideal ile kavramış ve onun inkişafını temin edecek evsafa haiz değillerdir.

Partinin idaresinde bulunan azanın çok kuvvetli bir ideal sahibi olmamaları dolayısıyla yekdiğerine olan sevgileri de samimi değildir”³³ saptamasında bulunarak, bir partiyi oluşturan şahıslar arasındaki ideal birliğin hedefe ulaşmada en önemli unsur olduğunun da altını çizmektedir. Yapılan teftişte parti örgütü ile ilgili olarak, parti otoritesini istismar hareketlerinin olmadığı ve parti idare kurulu üyelerinin görevleri dışında herhangi bir sorumluluk üstlenmedikleri, kongre ve toplantıların zamanında yapıldığı, defterlerin düzenli bir şekilde tutulduğu da tespit edilmiştir.

³⁰ B.C.A., 490.(5.11.1936).01.648.152.1.

³¹ B.C.A., 490.(1.11.1936).01.648.152.1.

³² B.C.A., 490.(1.11.1936).01.648.152.1.

³³ B.C.A., 490.(5.11.1936).01.648.152.1.

Bu dönemde parti il örgütünün diğer kurum ve kuruluşlardan olan taleplerinin sonuçlanıp sonuçlanmadığı ile ilgili olarak da parti genel sekreterliğine gönderilen 12 adet dilekçenin bulunduğu fakat, Genel Sekreterliğin bu dilekçelere henüz bir cevap vermediğinden bahisle, Umumi Meclis’c 22 dilekçe gönderildiği ve bunların 14’ünün gerçekleştiği, belediyeye yedi dilekçe verildiği ve bunların üçü yapıldığı, diğerlerinin ise belediyenin mali gücünün yetersiz olmasından ötürü gerçekleştirilememiştir. Sağlık konusunda da iki dilekçenin sunulduğu ve halledildiği belirtilmekte idi. Yine parti il örgütünün kendisine bağlı taşra teşkilatlarının teftişi ile ilgili soruya şu cevap verilmektedir: “ Merkezde dört ocak mevcut olup bunlardan ikisinin Parti Reisi Sabık General Osman Koptagel’in zamanında açıldığı ve bu ocakların hiçbir faaliyeti olmadığı gibi hiçbir teftişe maruz kalmadıkları anlaşılmıştır. Kazalardan yalnız Tercan, Oltu ve Pasinler Parti şubeleri Parti Sabık Reisi tarafından geçen sene teftiş edilmiştir”³⁴. Anlaşılabacağı üzere Erzurum il örgütü kendisine bağlı alt birimler üzerinde de yeterince denetim organını işletmemekte idi.

Mehmet Nazif Sirel tarafından hazırlanan raporda Parti il örgütünü oluşturan kişiler hakkında yapmış olduğu değerlendirme de şöyle idi:

“Parti ile alakadar olan aza iki nevidir. Bir kısmı şuurlu olarak inkılabın maddi ve manevi kıymetlerini ölçebilenlerdir. Ve canla ve kanaatle inkılabın maddi ve manevi bütün eyiliklerini idrak etmekte ve bu inkılabı yaratan partiye ve onun büyük şeflerine riyasız ve candan bağlı bulunmaktadır. Bir kısmı da cahil olmaları hasebiyle inkılabın manevi cephesini tamamıyla kavrayamamış olmakla beraber inkılabın maddi sahadaki büyük ıcrakkilerini ve eyiliklerini ve bu inkılap rejiminin halk ile olan yakın alakasını görünce adeta sevki tabiiyle rejime minnet duyguları ile bağlı bulunmaktadır. Umumiyetle halkın bu kanaatte olduklarına şüphe yoktur”³⁵.

Buradan hareketle sosyo-politik bağlamda Erzurum’daki C.H.P. örgütünün, partinin işlevini ve ilkelerini algılama noktasında iki farklı zihniyete sahip olduğunu tespit etmekteyiz. Birincisi inkılabın edinimlerine ve ruhuna bağlı olanlar, ikinci olarak da bu inkılabın özünü kavrayamamış ama ülke çapında gerçekleştirilen kalkınma hamlelerini göreyerek, onu gerçekleştiren C.H.P’ye bağlı olan şahıslar. Bu ikilem C.H.P’nin karşı karşıya kaldığı başat problemlerden birisidir. Partinin görüşlerinin halk tarafından tamamen benimsenmemesi veyahut partinin kendisini halka yeterince anlatamamasından ötürü sonraki dönemlerde C.H.P. siyasal anlamda sıkıntılar yaşayacak ve muhalefetin güçlenmesince sebebiyet verecektir³⁶.

Mehmet Nazif Sirel, C.H.P üyelerinin durumları ve partiye alınmaları ile ilgili olarak da çarpıcı açıklamalarda bulunmuştur. Raporunun birinci kısmında otuzüçbin nüfusa sahip olan Erzurum’un merkez ocaklarında ve altı nahiyesindeki üye miktarı 2850 kişi olarak verilmektedir. Ancak, bu kayıtlı üyelerin büyük bir çoğunluğu üyelik aidatlarını ödemedikleri gibi partinin semtine dahi uğramamaktaydı³⁷. Anlaşılabacağı üzere, Mehmet

³⁴ B.C.A., 490.(5.11.1936).01.648.152.1.

³⁵ B.C.A., 490.(1.11.1936).01.648.152.1.

³⁶ Demokrat Parti’nin 7 Ocak 1947’deki ilk kongresinde Adnan Menderes tarafından yapılan kapanış konuşmasında şu sözleri söylemişti: “İktidar partisi, devlet kılıcını kuşanmış, hükümet arabasına binmiş, cansız ve idcalsiz bir kadrodan ibaret kalmıştır. Bkz. Ahmet Emin Yalman, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, (Yayına Hazırlayan: Erol Şadi Erdinç), II, İstanbul, 1997, s.1392.

³⁷ B.C.A., 490.(5.11.1936).01.648.152.1.

Nazif Sirel'e parti il örgütü tarafından üye tam sayısı verilememişti. Bu da partinin bu dönem itibarı ile bu konudaki eksikliğini ortaya çıkarmakta idi³⁸.

C.H.P'nin 1927'de yayımladığı Halk Fırkası Nizamnamesi'nde partiye üye olmanın şartları belirtilmişti³⁹. Bu şartların tam anlamıyla uygulanması hususunda bir takım sorunların olduğu Mehmet Nazif Sirel tarafından tesbit edilmişti: "Partiye mukayyet ve muntazaman devam eden ve aidatlarını vcren azanın adedi Erzurum ilinin umumi nüfusuna nazaren hakikaten çok azdır. Ve yüzde onu dahi bulmamaktadır...Azanın şuurlu olarak partiye kaydedilmesi lazımdır. Yoksa muhtarlar vasıtasıyla cedveller tertip edilip partiye aza deye sunulmaları herhalde metodların en fenasıdır. Bir çok vatandaşın bu kayıt muamelesinden haberleri olmadığı da vakidir. Çünkü bu vatandaşlara partiye aza kaydolanmakla ve partiye alaka göstermekle yurda ve dolayısıyla kendilerine karşı ifa edecekleri büyük ödev hiçbir vakit anlatılmamıştır. Bunun içindir ki zaman zaman yine muhtarlar vasıtasıyla kendilerinden aidat olarak istenilen az veya çok paranın nedenini de kavrayamamaktadırlar"⁴⁰.

Parti Genel Merkezi tarafından bu tip üye kaydına ve sorunlu bir aidat toplama mekanizmasına karşı bir takım önlemler alınmak istenmişse de bunda tamamen başarılı olunamamıştı. Bu da partinin yurt çapında mutlak bir denetim ve sıkı bir teşkilat kuramamasından kaynaklanmakta idi. C.H.P'nin üye sayısındaki çokluk onun ilkelerine, programına bağlılık anlamına gelmiyordu⁴¹. Rapor, parti kadrolarının ön safalarında bulunan kişilerin kökenleri ile ilgili sıkıntıları da dile getirmekte idi: "Parti kadrolarını teşkil edecek kimseleri memleketin zengin ve eskiden beri hatun geçer sayılan, eski ayan ve eşraf ve ağalarından değil, fakat partideki faaliyeti bir ideal olarak kabul etmiş, yani hakikaten idealist ve şuurlu kimselerden seçmeye çalışmaktır"⁴².

Bu yıl itibarı ile ortaya yeni yeni çıkmaya başlamış olan parti ile halk arasındaki ikilem ve onun altında yatan nedenler; sonraki dönemlerde, özellikle de çok partili hayata

³⁸ Mehmet Nazif Sirel raporunda, Vilayet sınırları içerisindeki toplam üye sayısı ile ilgili herhangi bir bilgi vermemektedir. Ancak, bundan bir yıl sonra 1937'de Erzurum Milletvekilleri tarafından hazırlanan ortak bir raporda, kayıtlı üye sayısı şu şekilde belirtilmiştir: "Merkez: 3145, Pasinler: 1458, Oltu: 2553, Tercan: 1089, Tortum:486, İspir: 110, Hınıs: 1290. Toplam: 10.131". B.C.A., 490.(1937).01.648.152.1.

³⁹ "A- onsekiz yaşını ikmal etmiş olan B- Sui şöhretle tanınmamış olan C- Muhill-i şeref ve haysiyet, hapis veya ağır hapis veya bu derecede cazayı müstelzim bir cürümden dolayı mahkum olmamış bulunan D- Harekât-ı milliyeye aleyhtar bir vaziyet almamış ve bu gibi teazzuflara dahil olmamış bulunan ve siyasi seciyeleri itibarile menfi bir ruh taşımamış oldukları mütabariz bulunan her Türk vatandaş, Türk kültürünü ve firkanın bütün umdelerini bir hakkın kabul etmiş olması şartile dahil olabilir. Madde 9- Cumhuriyet Halk Fırkası'na girmek isteyen her vatandaş firkada mukayyet iki arkadaş tarafından girceği mahal ocağına takdim edilecek ve kendisi de fırka nizamnamesi ile prensiblerine ittiba edeceğine dair bu ocağa bir taahhütname verecektir. Köy ocaklarının bu taahhütname üzerindeki kararları bir mafevk teşkilat heyetinin tasdiki ile, kaza ve vilayet merkezlerindeki ocakların mukarreratı ise, iki mafevk teşkilat heyetinin tasdiki ile tekemmül eder". Bkz: Tuncay, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, s.399.

⁴⁰ B.C.A., 490.(1.11.1936).01.648.152.1; Üyelerin partiye olan ilgisizlikleri onların üyelik aidatlarına da yansiyacak ve parti, bu konuda büyük sıkıntı yaşayacaktı. Bildirilen üye sayısına rağmen 1935 yılında da ancak 300 liralık bir tahsilat yapılabilmişti. B.C.A., 490.(5.11.1936).01.648.152.1. Bu da bu sorunun, sadece içinde bulunulan yıl için değil bundan önceki dönemlerde de partiye sıkıntı veren bir mesele olduğunun göstergesidir.

⁴¹ Kurt Steinhaus, Atatürk Devrimi Sosyolojisi, İstanbul, 1995, s.110.

⁴² B.C.A., 490.(1.11.1936).01.648.152.1.

geçiş sürecinde, C.H.P'nin rakipleri tarafından kendisine karşı kullanılacak bir koz haline gelecekti⁴³.

3- Sosyo-Ekonomik Şartların Halk ve Parti üzerindeki Etkisi

Mehmet Nazif Sirel'in bu teftiş raporu mikro boyutta Erzurumluların C.H.P'ye bakışının nasıl olduğu konusunda bizleri bilgilendirirken, makro boyutta da Türkiye'nin geneli üzerinde bir takım ipuçlarına sahip olmamıza sebebiyet vermektedir. Konu ile ilgili olarak, parti örgütünün bu konudaki etkinliği yetersiz görülmekte ve alınması gereken tedbirler şöyle sıralanmakta idi:

Parti örgütünde çalışan şahıslar, bu konudaki eksikliklerinden ötürü tamamen suçlanmamalı idi. İçlerinde kıymetli parti üyeleri de bulunmakta idi. parti örgütünün sorunu; kurumsal olarak belirli bir program ve metod içerisinde çalışmaması idi. Böyle olmayınca da parti üye sayısında belirgin bir artış olmamakta ve halk, partiyi kendisini yakın hissedememekte idi⁴⁴. Parti il örgütü de zaten partinin programını yaymak ve benimsenmek uğruna genel merkezden gönderilen ve halkı alakalandıran genelceleri, eyleme dökmek yerine il başkanlığındaki ilgili dosyalarda saklamayı tercih etmişlerdi⁴⁵.

Oysa ki, 26 Mayıs 1935'teki C.H.P. Kurultayı'nın kapanış konuşmasında İsmet İnönü; "gerek devrim prensiplerinde, gerek devlet idaresinde bütün ulusu kucaklayan bir partinin temel programının egemen olması, işlerin hem sağlamlığı hem de bir ana yolda şaşmadan ve şahıslarla ilgili olmayarak, durmayarak yürümesi için esas şarttır"⁴⁶ demektedir. Ancak, Erzurum örneğinde de görüldüğü gibi, yolunda gitmeyen bir şeyler vardı.

Mehmet Nazif Sirel halkın, siyasi ve sosyal faaliyetlere karşı olan ilgisizliğinin de parti il örgütündeki olumsuzlukların büyük rol oynadığını ifade ederken sözlerine şöyle devam etmektedir:

"Halkın bu alakasızlığını menfi bir şekilde tefsir etmek çok hatalı bir görüş olur. Halkın siyasi olgunluğunu az bir zamanda yükseltmek mümkün deyildir. Bu umumi bir kültür meselesidir. Yani zaman meselesidir. İnkılap rejimimizin yarattığı kültür faaliyeti çok geniş ve canlıdır. Ve hudutları her gün genişlemektedir. Fakat bütün bu faaliyetin verimi ancak zamanla çoğalacaktır. Halk kütlelerinin kültür seviyelerini yükseltmek sureti ile siyasi ve içtimai rejimlerini, şuurulu bir surette halk kütlelerine benimsetmeğe çalışan millerleri göz önünde tutacak olursak bu yolda ne kadar mesai sarfedilirse ycinde olacağını kabul etmek lazımdır"⁴⁷.

Bu ifadelerce göre; Erzurum halkı siyasi yaşamın içine henüz girebilecek bir seviyede değildi. Siyasi olgunluğa ulaşmak için halkın bu konudaki eksikliklerinin giderilmesi gerekiyordu. C.H.P'nin parti programlarında da bu konuya her zaman büyük bir önem

⁴³ Taner Timur, Türk Devrimi ve Sonrası, Ankara, 1997, s.153.

⁴⁴ B.C.A., 490.(1.11.1936).01.648.152.1.

⁴⁵ B.C.A., 490.(5.11.1936).01.648.152.1.

⁴⁶ Çetin Yetkin, Türkiye'de tek Parti Yönetimi, İstanbul, 1983, s.131.

⁴⁷ B.C.A., 490.(1.11.1936).01.648.152.1.

verilmişti⁴⁸. Mehmet Nazif Sirel'in raporu, ileride daha iyi anlaşılacağı üzere varolan sorunlarla ilgili olarak çözüm yollarını da göstermekte, önerilerde bulunmakta idi.

Ona göre; Erzurum halkının parti çalışmalarına ilgisiz kalmasının diğer bir diğer sebebi de ekonomik sorunların bölgede yoğun olarak hissedilmesi idi. Ekonomik sorunlar gündemin birinci sırasını işgal etmekte idi. Ülkenin kalkınması için ekonomik gelişme elzemdi. Bundan 13 yıl önce Atatürk tarafından İzmir İktisat Kongresi'nin açış konuşmasında yapmış olduğu tarihi tespitler, aynı zamanda ülkenin gerçeklerini ifade ediyordu.

Atatürk, ekonominin önemi şu sözlerle ifade ediyordu: "İktisadiyat demek, her şey demektir. Yaşamak için, mesut olmak için, mevcudiyeti insaniye için ne lazımsa onların kaffesi demektir. Ziraat demektir, ticaret demektir, sây demektir, her şey demektir"⁴⁹. Atatürk dönemindeki ekonomik politikalar, hem evrensel esasları hem de ülkenin özel şartlarını bünyesinde barındırmakta idi. 1929 yılında ekonomide hissedilen sıkışma, 1930'dan sonra buhrana dönüşmüştü⁵⁰.

Buhrandan çıkış yolları devletçi politikalar içerisinde aranılmıştı. Atatürkçü düşünce sisteminde Devletçilik; ekonomi işlerinde devletin ilgisi, doğrudan yapıcılık olduğu kadar özel teşebbüsü teşvik ve yapılanları düzenleme ve kontrol da etmektedir. Devletin hangi ekonomik işleri doğrudan doğruya yapacağına takdir milletın genel ve yüksek çıkarlarının gereklerine bağlılık olarak tanımlanabilir⁵¹. C.H.P'nin 1930'lu yıllarda kabul edilen üç programında da Devletçilik önemli bir yer tutmuş, 1931'deki Devletçilik tanımına 1935'te eklemeler yapılmıştır ki, bu da tek parti iktidarının keskin çizgileri olarak karşımıza çıkmaktadır⁵². Ne var ki, Erzurum'da devlet eli ile bu dönemde kurulmuş herhangi bir

⁴⁸ 1935 yılı Parti programında bu konu şu şekilde geçmekte idi: "Madde 47: Kültür ve eğitim işlerimiz, bugünün ve yarının gösterdiği ve göstereceği ihtiyaçlara göre bir düzenle planlanacak ve bütün öğretim aşamaları ile zanaat ve etik ihtiyaçları bu plana göre düzenlenecektir". Bkz: Yılmaz Gülcan, Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1946), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1999, s.393.

⁴⁹ A.S.D., II, s.114-115.; "Mustafa Kemal'in ekonomik görüşleri de siyasi görüşleri gibi pragmatiktir. Özellikle ağır endüstriye öncelik tanıyan dogmatik sosyalist görüşün karşısındadır. O doktrin tartışmalarına sapsmadan, yalnız ülkenin gerçeklerine göre davranılması yöntemlerini ekonomik alanda izlemiştir". Bkz: İsmet Giritli, Kemalist İdeoloji, Ankara, 1981, s.40.

⁵⁰ Bu buhranı aşmak için büyük çaplı bir sermaye birikimine ihtiyaç vardı. Devletçi politika çizgisine uygun olarak, eldeki sınırlı imkanlar dahilinde ekonomideki rantlara el koymak ve sanayide hamle yaparak, sermaye birikiminin ölçüğünü büyötmek gerekiyordu. Bu amaçla İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey, İsmet İnönü'nün de desteğini alarak, 1932 hamlesini gerçekleştirmiştir. Bu girişim bir kısım çevrelerin tepkisini toplamıştı. Ticaret, sanayi, finans kesimleri ile büyük toprak sahiplerinin muhalefeti keskinleşmişti. Celal Bayar'ın İktisat Vekilliği'ne getirilmesi ile uzlaşma sağlanmıştı. Celal Bayar, o günlerin şartlarında devletin menfaati neyi gerektiriyorsa onu uygulamış ve finans kesimi yeni yatırımlardan pay alırken sanayi hareketinde de yeni bir model uygulamaya başlanı. Bu yeni uygulamalar bir kararsızlık tablosu doğurmadığı gibi C.H.P çatısı altında da reel bir muhalefete sebebiyet vermedi. Ekonomi 1934'ten sonra büyümeye geçecek ve (toprak sahipleri de dahil) herkesin payı yeniden genişlemeye başlayacaktı. Ekonomideki ikinci daralma ise ikinci Dünya Savaşı sırasında olacaktı. Bkz: Bilsay Kuruç, "Kemalist Ekonominde Kesitler", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Kemalizm, II, İstanbul, 2001, s.301.

⁵¹ Atatürkçülük, III, Ankara, 1998, s.210.

⁵² "1931 Programında devletin iktisadi alandaki faaliyetlerini ferdi mesai ve faaliyet esası ile sınırlayan ve devletçiliğin gerekçesini mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek amacıyla ifade edilen tanımlamaya 1935'te şu eklemeler yapılmıştı: Devletin hangi iktisadi işleri yapacağına takdir milletın umumi ve yüksek menfaadlerinin icabına bağlıdır. Eğer devletin bu icab yolunda fiilen yapmağa karar verdiği iş hususi bir teşebbüs elinde bulunuyorsa bunun alınması her

fabrika bulunmamakta idi. Şehir nüfusunun büyük bir çoğunluğu geçimini, küçük esnaflık ve köye bağıllıkla devam ettirmekte idi.

İstatistik Umum Müdürlüğü'nün 1927 yılında yapmış olduğu tespitlere göre 270.000 nüfustan 119.000'i evli idi. Vilayet nüfusunun 78.000'i ziraatla geçimini sağlarken, 2634'ü imalat, 2904'ü de ticaretle uğraşıyordu. Merkezde ise genelde ticaret erbabı vardı. Şehir halkının 270'i ziraat, 2007'si ticaret alanında etkinlik göstermekte idi⁵³.

Mehmet Nazif Sirel, Erzurum'daki toplumsal yapı ve sorunları ile ilgili olarak raporunun birinci kısmında şu açıklamalarda bulunmuştur: "Erzurum ilinde kütle halinde ve bir sınıf olarak kabul edilebilecek kadar işçi ve amele mevcut değildir. Münferid olarak şurada burada bulunan ve kollar ile çalışıp geçinen ve bir müddet şehirde çalıştıktan sonra köylere yine reñberlik yapmak üzere dönen fakir köylüye sosyal manası ile işçi ve amele demek hatalı bir görüş olur. Çünkü Erzurum ilinde kütle halinde ve daimi bir surette işçi çalıştıran endüstri yoktur. Küçük esnaf ve onun yanında çalışan çıraklara gelince buralara da yine sosyal manası ile işçi ve amele demek doğru değildir. Fıasen alış veriş pek dar olan Erzurum ilinde küçük patron ve çıraklar aşağı yukarı aynı sıkıntıyı çekmektedir. Çünkü bu küçük esnafın kazançları gayet dardır. Erzurum bir ticaret merkezinden ziyade bir çiftçi memleketidir"⁵⁴.

Çiftçinin sorunları da C.H.P'yi yakından ilgilendiriyordu. 1935 yılındaki Parti Programı'nda tarım ile ilgili olarak önemli kararlar alınmıştı. İlgili maddelerde ağırlıklı olarak tarımsal krediler, bu kredilerin karşı ödemesinde kolaylıklar sağlanması, Ziraat Bankası'nın daha yararlı bir konuma getirilmesi, hayvancılığın geliştirilip, ona bağlı yan ürünlerle ilgili endüstriye hız verilmesi, Topraksız çiftçiye toprak dağıtmak için gerekli istimlak kanunlarının çıkarılması konulara genişçe yer verilmişti⁵⁵.

İkonomisi tarım ağırlıklı olan Erzurum'un içinde bulunduğu sorunları da çözmek için yapılan doğru uygulamaların devamı ve eksiklikler için de yeni politikaların gündeme getirilmesi neticesinde halkın partiye olan ilgisinin artırılması düşünülmekte idi. Buna göre;

"Küçük esnaf ve tüccarın derterleri çiftçilerin derterleri ile muvazidir. Mahsul bolca olduğu ve iyi fiyatla satılıp çiftçiye kâr temin ettiği zaman çiftçinin esnaf ve tüccar ile alışverişi artmakta ve herkesin yüzü gülmektedir. Geçen sene mahsul çok kıt olduğundan esnaf sıkıntı çekmiştir. Erzurum halkı umumiyetle çiftçidir. Verimi pek fazla olmayan bu topraklarda noksan vesaitle reñberlik eden çiftçinin zorluk içinde olduğuna şüphe yoktur. Bu cihetten çiftçinin satın almak kabiliyeti çok azdır. Bu kabiliyet azaldıkça esnaf ve tüccarın da iş hacmi daralmaktadır. Erzurum halkı yurdun diğer taraflarında olduğu gibi buğday koruma kanununun tahmil ettiği bilvasita vergiyi vermektedir. Fakat aynı kanuna nazaran ziraat Bankası'na çiftçinin buğdayını satın almak mecburiyetinden Erzurum çiftçisi henüz istifade edememektedir.

Erzurum çiftçisinin de bu kanununun temin ettiği faydalardan istifade ettirilmesi lazımdır. Ve halk bunu şiddetle beklemektedir. Çiftçi borçlarının taksitlendirilmesi ve

defasında bir kanun yapmağa bağlıdır. Bu kanun hususi teşebbüsün bu yüzden uğrayacağı zararın devlet tarafından tazmini şekli gösterilecektir. Zararı takdirinde iskubale aîd muhtemel kâr düşünülmez". Bkz: Levent Köker, Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi, İstanbul, 1995, s.177-178.

⁵³ Yaşımız Erzurum, Ankara, 1931, s.23.

⁵⁴ B.C.A., 490.(5.11.1936).01.648.152.1.

⁵⁵ Gülcan, Cumhuriyet Halk Partisi, 389-391.

hükümetin mahsullerini kıymetlendirmek hususundaki tedbirleri halkı çok sevindirmektedir'. Hayvancılık memleketi olan Erzurum'da yaprakların kiling mukaveleleri yüzünden iyi fiyatta satılması halkı çok sevindirmektedir. Erzurum ilinde menfi cereyanlar yoktur. Çiftçi, reñber, esnaf, tüccar serbest meslek erbabı rejime sadık parti ve onun büyük şeflerine candan bağlıdır"⁵⁶.

Türkiye'nin genelinde de benzer sorunların C.H.P'yi meşgul ettiğini söylenilebilir. Ülke yeni yeni ağır sanayi hamlelerine girişmiş olmasına rağmen, yine de bir tarım ülkesiydi. Nüfusun çoğunluğunun tarımla uğraşması bu politikaların önemini bir kat daha arttırmakta idi⁵⁷. 1925 yılında aşarın kaldırılması Türkiye'nin tarım politikasında köylünün lehine olan bir değişiklikti⁵⁸. Ancak, sadece bunun kaldırılması ile sorunlar bitmemekte idi⁵⁹. Tarım ve hayvancılık alanında Osmanlı'dan geriye kalan ilkel metodlar terk edilmeli idi⁶⁰. Köylünün ürettiği ürünü ve beslediği hayvanı en kısa zamanda piyasaya sürebileceği vasıtalara da sahip olmalı idi. Dönemin şartları içerisinde en hızlı ulaşım aracı demiryoluydu.

Buğday fiyatı ile ilgili olarak 1935 yılındaki Parti programında şu ibareler yer almaktadır: "Toprak ürünlerimizin kemiyet ve keyfiyetçe başında gelen buğdayın fiyatını, değerinden aşağı düşürmeme, gerek üretmen, gerek yoğaltman zararına olabilecek fiyat değişimlerini önlemek için alınan tedbirleri daha genişletmek ve esaslandırmak gözönünde tuttuğumuz konulardan biridir. Bunun için girişilen silo ve ambarlar işine devam edeceğiz. Yurd savgası ve beklenmedik kurak tehlikeleri için, buğday stoku bulundurmamak lüzumudur". Bkz: Gülcan, Cumhuriyet Halk Partisi, s.391.

⁵⁶ B.C.A., 490.(5.11.1936).01.648.152.1.

⁵⁷ 1935 yılında yapılan toprak mülkiyet cetveline göre -ki bu cetvel o zaman mevcut illerin tamamında değil sadece otuzbeş ilde yapılmış olmasına rağmen bu dönem arazileri için bizlere, kısmi de olsa bir bilgi vermektedir- 5.000 dönümü aşan büyük çiftlikler 418; 500-5000 dönümlük orta mülkler 5.764 ve 500 dönümden az küçük mülkler ise 2.493.000 dir. Bu üç grup ziraat işletmelerinin toplamının sırası ile % 0.01; 0.23 ve 99.75'ini teşkil ediyordu. Bu cetvel Türk ziraatının ana vasfının, yani ziraatta küçük mülkiyetin hakim tip olduğu gerçeğini belirtmektedir. Bkz: Kemal H. Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, İstanbul, 1996, s.99.

⁵⁸ "17 Şubat 1925'te Aşar tümünden kaldırıldı. Bu yoksul devletimiz için büyük bir fedakarlıktı. Gelirin %40'ı bir çırpıda yok olmuştu. Fakat köylü büyük nefes aldı. Böylece tarımsal gelişme için iyi bir ortam hazırlandı. Tek sakinca, büyük toprak sahiplerinin vergi dışı kalması olmuştur". Bkz: Ahmet Mumcu, Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi, s.162.

⁵⁹ "Aşar vergisinin kaldırılması, Türkiye tarımı ile ilgili çok önemli bir değişikliktir. Ancak bu önlemin küçük çiftçiden çok, orta ve büyük çiftçiyi olumlu yönde etkilediği düşünülebilir. Yücede Cumhuriyetin ilk yıllarında aşarın kaldırılmasının simgelediği iktisat politikası genel olarak tarıma yarar sağlayacak niteliktedir. Özellikle 1930'dan itibaren ise, endüstrileşme çabaları nedeniyle, iktisat politikaları köylünün aleyhine dönmüştür". Bkz: Tuncay, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin kurulması, s.195.

⁶⁰ Atatürk TBMM'nin 1937 yılındaki açılışında yaptığı konuşma konumuz açısından oldukça önemlidir: "Küçük büyük bütün çiftçilerin iş vasıtalarını artırmak, yenileştirmek ve korumak tedbirleri, vakit geçirilmeden alınmalıdır. Her halde en küçük bir çitçi ailesi, bir çift hayvan sahibi kılınmalıdır; bunda ideal olan öküz değil beygir olmalıdır. Öküz ancak bazı şartların temini güç bölgelerde hoş görülebilir. Köylüler için umumiyede pulluğu pratik ve faydalı bulurum. Traktörler, büyük çiftçilere tavsiye olunabilir. Köyde ve yakın köylerde müşterek harman makineleri kullanırmak, köylülerin ayrılmayacağı bir adet haline getirilmelidir. Memleketi, iklim, su ve toprak verimi bakımından, ziraat bölgeletine ayırmak icap eder. Bu bölgelerin her birinde, köylülerin gözleri ile görebilecekler, çalışmaları için örnek taracakları verimli, modern, pratik ziraat mektepleri kurmak gerekir. Gerek mevcut olan ve gerek bütün memleket ziraat bölgeleri için yeniden kurulacak ziraat merkezlerinin, sekteye uğramadan tam verimli faaliyetlerini, şimdiki kadar olduğu gibi, devlet bütçesine ağırlık vermeksizin kendi gelirleri ile kendi varlıklarını idare ve inkişafını temin edebilmeleri için, bütün bu kurumlar birleştirilerek geniş bir işletme kurumu teşkil olunmalıdır". Bkz: Mustafa A. Aysan, Atatürk'ün Ekonomi Politikası, İstanbul, 1980, s.73.

Mehmet Nazif Sirel, Erzurum'un bu zor şartları aşması için demiryolunun bir an önce Erzurum'a ulaşmasının hayati sonuçları üzerinde de durmuştu:

"Erzurum ili yurdumuzun uzak bir köşesidir. En birinci derdi yurdumuzun diğer kısımlarına bağlanmasıdır. Demiryolunun Erzurum'a yaklaşması halka büyük bir ümit vermektedir. Ve bu büyük işi başaran inkılap rejimine karşı halkta derin minnet duyguları uyanmaktadır. Erzurum ili çiftçilikle ve hayvan beslemekle geçinir. Şimendiferin Erzurum'a gelmesi ile halk zirai faaliyetlerinin daha çok verimli olacağına kanidir. Demiryolu merkezinden uzak olması dolayısıyla buğday koruma kanununun Erzurum ilinde tatbik edilemediğine halk çok müteessirdir. Ve bundan çok mutazarrıdır. Bu kanun bu uzak mıntikalara da tatbikinden halkın çok faydalanacağı muhakkaktır"⁶¹.

O günlerde Erzurum halkının gündemini demiryolu oluşturmaktaydı. Atatürk döneminde demiryollarının yurdun dört bir tarafına yayılması amaçlanmıştı. Erzurum halkı da demiryollarının önemini bilmekte, onun ulaştığı bölgelerin ne surette kalkındığını gözlemlemekteydi. Halkın refah seviyesindeki gözle görülür gelişmelerden Erzurum halkı da etkilenmekteydi. Bu sebeple; Erzurum'a demiryolunun ulaşması halk arasında topyekün bir ideale dönüşmüştü⁶². Bu aynı zamanda, C.H.P.'ye olan ilginin de artması demek olacaktı.

Yukarıda da kısmen belirttiği üzere bu raporun değindiği konulardan birisi de hayvancılıktı⁶³. Raporu bu meselenin çözümü için alması gereken tedbirler şöyle açıklanmakta idi: "Hayvancılıkta halkın büyük ekseriyetinin geçim vasıtasıdır. Hükümetin bilhassa bu uzak mıntikalardaki hayvancılığı düşünerek tuzun ucuzlatılması hakkında aldığı tedbirlerin Erzurum ilinde ne kadar iyi karşılandığını izaha lüzum yoktur. Ve tuzun daha ziyade ucuzlatılması da umumi halkın arzusu meyanındadır"⁶⁴.

Mehmet Nazif Sirel, sorunları tespit edip, çözüm yollarını da belirttiğinden sonra C.H.P. iktidarının bu ekonomik sorunları çözülmesi yolunda büyük gayretler sarfederek, büyük başarılar kazandığını da; "Bu iktisadi güçlükleri birer birer eline alan cumhuriyet hükümeti gün geçmiyor ki, bir tanesine galebe çalmış olmasın"⁶⁵ sözleri ile vurguladıktan

⁶¹ B.C.A., 490.(1.11.1936).01.648.152.1.

⁶² Demiryolunun Erzurum'a varmasının bu yöre halkı tarafından nasıl büyük bir heyecan ve istekle beklenildiğinin göstergesi olacak bir anıyı burada aktarmak istiyorum. Bu anının sahibi Prof.Dr.Celal Ertuğ'dur. "Burada bir çocukluk anımı dile getirmem, bugünün kuşaklarına çok ilginç gelecektir. İstanbul'dan Erzurum'a okul tatilinde, ailemin yanına gitmiştim. Kente ilk kez tren geliyor. Tören yapılacak. Babam beni de götürdü. İlkokul dörttüyüm. ..Bayraklarla süslü istasyona, pof pof sesleri çıkararak lokomotif yaklaşıyor; Belediye Başkanı Durak Bey: Erzurumlular, hani diyirdiz ki havuç yok, ispanak yok, elma, armut yok...Aha bak gelir". Bkz: Celal Ertuğ, Yeşilden Griye Adım Adım Türkiye, İstanbul, 2001, s.204; Demiryolunun Erzurum'da halkın hizmetine girişi 20 Ekim 1939 tarihinde gerçekleşecektir. Bkz: Ayın Tarihi, I. Teşrin (Ekim) 1939, Ankara, 1939, s.30-32.

⁶³ Otuzlu yılların başında Erzurum'da bulunan hayvanların cinsleri ve takribi rakamları şöyle idi: "540.000 inek-öküz, 700.000 koyun, 150.000 keçi". Bkz: Yayımlar Erzurum, s.24.

⁶⁴ B.C.A., 490.(1.11.1936).01.648.152.1.

⁶⁵ B.C.A., 490.(1.11.1936).01.648.152.1; Bu dönem zarfında tarım alanında gösterilen ilerlemeleri genellenirse bunları şu şekilde toparlanabilir: " Köylünün ürün öncesi nakit sıkıntısını gidermek için ziraat bankası devreye sokuldu ve birbirine kefil olma kabul edilerek çiftçilere kredi kolaylıkları sağlandı. Çiftçi kredi faizleri düşürüldü, vergiden muaf tutuldu. Kooperatifçilik teşvik edildi. Rehinli avans ve ürün karşılığı avans işlemleri genişletilerek devlet denetimine alındı. Fiyatların düşük olduğu bölgelerde destekleme alımları yapıldı. Yurt dışına ziraat eğitimi görmek için elemanlar gönderildi. Ziraat memurları, öğretmenler hızlandırılmış kurslarla köylüye bilgi götüreceği tarım teknisyenleri haline getirildiler. Tohum

sonra söz, yine bölge halkının C.H.P'ye olan ilgisizliğine gelir: "yine tekrar ediyorum ki, halkın partiye aza olmaksızın alakasızlığı şuurlu ve menfi bir takım hissiyatın neticesi değildir.

Halk çok yurd severdir. Ve rejimin onlara temin ettiği fevaidi müspet olarak görmektedir"⁶⁶ ifadeleri halkın organize bir şekilde, bilinçli olarak partiden kendisini soyutlamadığının altını çizerken, bu yöre halkının yurt severliğinden bahisle cumhuriyetin getirmiş olduğu faydaların halk tarafından bilindiği belirtilmektedir.

4- Kültürel ve Sportif Kurumların Etkinlikleri

C.H.P'nin etkinlik gösterdiği alanlardan birisi de kültürel ve sportif faaliyetlerdi. Bu kurumlar, bir okul gibi ülkedeki yeni rejimin ilkelerini halka benimsettirmek ve vatandaşlara kültürel bir olgunluk kazandırmak için çalışmakta idi. Doğal olarak, parti müfettişlerinin yapmış oldukları tefütşlerde bu konuların üzerinde de önemle durulmakta idi.

1931'de yapılan Büyük Kongre'de önemli kararlar alınmıştı. Bunlardan birisi de Halkevleri'nin kurulma kararı idi. Atatürkçü düşüncenin yalnızca siyasi alanda değil, kültürel ve gündelik alan üzerinde belirleyici olma gayretinin en somut ürünü Halkevleri idi⁶⁷. 19 Şubat 1932'de Halkevleri açıldı⁶⁸ ve Halkevleri'nin kuruluş felsefesi ilgili olarak Reccp Peker bir açış konuşması yaptı⁶⁹. Bundan takriben bir yıl sonra da Halkevleri'nin toplumda üstleneceği misyonu İnönü, şu sözlerle ifade etti:

"Halkevleri fikir olarak ve müessese olarak mesuliyet mevkünde bulunan siyasi partimizin bütün özünü varlığını halkın geniş tabakalarına anlatması ve sevdirmesi için mühim bir merkezdir...Halkevleri, vakit vakit siyasi icraatımızdan dahi vatandaşlarımıza açık alınla, temiz yürekle hesap vereceğimiz bir yer olacaktır"⁷⁰.

Bu doğrultuda Halkevleri, yayımladıkları dergiler, düzenledikleri konferanslar ile partinin himayesi altındaki kamusal alanın genişlemesini ve tüm ülkeye yayılmasını sağlamaya çalıştı. Ev ve iş yaşamı dışında yeni bir toplumsal mekân oluşturdu. Yeni eğlence anlayışları; dans, müzik, tiyatro Atatürkçü düşünce sisteminin yerleştirilmesi için araç olarak kullanıldı.

---

islah istasyonları devlet bütçesine yük olmadan ayakta kalacak ve modern tarımcılığı uygulayacak örnek devlet çiftlikleri ve fidanlıklar kuruldu. Ziraî hastalıklara karşı mücadele açıldı. Tarımda makine kullanımı teşvik edildi. Köylüye pulluk dağıtıldı. Meteoroloji istasyonları açıldı. Yüksek Ziraat Enstitüsü kuruldu". Bkz: Metin Aydoğan, Yeni Dünya Düzeni Kemalizm ve Türkiye, I, İstanbul, 1999, s.387.

⁶⁶ B.C.A., 490.(1.11.1936).01.648.152.1.

⁶⁷ Neşe G. Yeşilkaya, "Halkevleri", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, II, s.113-114.

⁶⁸ Kocatürk, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi, s.531.

⁶⁹ "Biz Halkevlerini samimi ve bütün Türk vatandaşlarını eşit onur mevkünde gören düşünceyle kurulmuş çatılar altında toplamaya ve özenli bir kültür çalışması içinde milli birliği yükseltmeye azmetmiş bulunuyoruz...Bir ulusun yetişip, geleceğe hazırlanması için klasik yöntemler ve kurumlar vardır. Fakat çağdaş uluslar, milli bir varlık olarak örgütlenmek için okullarını yalnız yöntemler, düzenler altında çalıştırmayı yeterli görmüyorlar...Bu yüzyılda uluslaşmak için, uluşça kitleleşmek için, okul öğretiminin yanında ve ondan sonra mutlaka bir halk eğitimi yapmak ve halkı bir arada ve birlikte çalıştırmak ilkesinin kurulması gerekmektedir...İzlediğimiz amaç, ulusu bilinçli, birbirini anlayan, seven, ideale bağlı bir halk kitleisi halinde örgütlendirmektir". Bkz: Cevdet Perin, Atatürk Kültür Devrimi, İstanbul, 1987, s.89-90.

⁷⁰ Yektin, Türkiye'de Tek Parti Yönetimi, s.89.

Kadın erkek bir arada müzikli aile toplantıları için, balo salonları, müzikholler; telkin için uyatro salonları; dinleyen, düşünen, konuşan yeni nesil için toplantı salonları; okuma zevkinin aşılması için kütüphaneler yapıldı⁷¹.

Halkevleri, 1932'de kurulmasına rağmen Erzurum'da ancak 19 Şubat 1934 tarihinde açılabilmişti. Kuruluşundan iki yıl sonra açılmasının sebebi, o dönemin siyasal yapısıyla ilgilidir. Erzurum Halkevi Doğu Sineması binasında gerçekleştirilen bir müsamereler ile birlikte şehir merkezinde büyük bir coşkuyla açılışı kutlanmış, sonra da Nurlu Şükrü'nün evinde ilk kez faaliyetine başlamıştır. Halkevinin ilk başkanı da Ahmet Erverdi idi⁷².

Mehmet Nazif Sirel, Erzurum Halkevi'ni yöre halkına en çok hizmeti sunan ve halk arasında yapmış olduğu etkinlikler ile takdir toplayan bir kuruluş olarak değerlendirilmesine rağmen bu kurumun il bazındaki üye sayısının da oldukça az olduğu ifade etmişti⁷³. Takriben bundan üç yıl sonra hazırlanan bir kitapta ise Erzurum, Aşkale, Pasinler ve Oltu kazalarındaki kayıtlı üye sayısı 881 olarak verilirken, merkezde ve Aşkale'de iyi donanımlı iki Halkevi binasının inşaatının devam ettiği belirtilmekte idi⁷⁴. Anlaşılan hazırlanan bu teftiş raporundan sonra parti, belirtilen eksiklikleri gidermek için çalışmalarına hız vermişti.

Parti ile doğrudan bağlantılı bir kurum olan Erzurum Halkevi'nin 1936 yılındaki durumu ile ilgili kısım raporda şöyle belirtilmişti:

“Esasen başlıca hedefi kültür faaliyeti olan halk evi bu ödevini yapabilmek için büyük bir gayret sarfetmekte ve faaliyetini tevsie çalışmaktadır. Erzurum şehrine münhasır olmak üzere halk evi tarafından valinin, maarif müdürünün, muallimlerin gayreti ile açılan halk dersanesine devam edenler her gün artmakta ve bu mesainin semereleri artmaktadır. Halk evinin sanayii nefise kolunda başkan Bay Ahmed'in gayreti ile bir bando teşkil edilmiş ve bunun idamesi için esaslı tedbirler alınmaktadır. Halk evinin kütüphane ve neşriyat kolu zehirli gazların tesir ve tahribatı hakkında birkaç konfuras verdirmiş halk buna büyük alaka gösterdiği gibi kütüphaneye de gençler devam etmektedir.

Tarih ve dil kolunda bir faaliyete şahit olmadım. Maahaza Erzurumlu Abdurrahim Şerif isminde bir zat tarafından Erzurum tarihi yazılmakta ve bunun kıymetli bir eser olacağı söylenmektedir. Temsil kolunun milli bayramlarda bir temsil verdiğini duydum”⁷⁵. Buraya aktarılan etkinliklerden, Erzurum Halkevi'nin hiç de azımsanmayacak çalışmalarda bulunduğu çıkartılabilir.

Halkevlerinin çalışma sahalarından birisi de Köycülük olarak adlandırılan ve kırsalda yaşayan insanların hayat standartlarının yükseltmeyi gaye edinen idealdir ki, Bu alanda da

⁷¹ Yeşilkaya, “Halkevleri”, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, II, s.114.

⁷² Bu konuda Erdal Aydoğan tarafından 23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluşun Günümüze Erzurum, I.Uluslararası Sempozyumu'na sunulan ve yayıma hazırlanmakta olan “Erzurum Halkevi Kuruluşu ve Faaliyetleri isimli” bildiri de konu ile ilgili geniş bilgi sunulmuştur.

⁷³ B.C.A., 490.(1.11.1936).01.648.152.1.

⁷⁴ Erzurum Halkevi binası için C.H.P gencl merkezinden bina inşaatı için bu tarihe kadar 87.000 liranın aktarıldığı ve bu amaç doğrultusunda harcanmıştı. Ayrıca vilayetin özel bütçesinden de bu inşaatla 20.000 liralık bir katkıda bulunulmuştu. Bkz: Şimendiferin Kavuştuğu Gün Erzurum, İstanbul, 1939, 127.

⁷⁵ Abdurrahman Şerif Beygu tarafından hazırlanan bu eser “Erzurum Tarihi” ismi ile 1936'da basılmıştır.

⁷⁵ B.C.A., 490.(1.11.1936).01.648.152.1.

C.H.P.'nin çalışmalarını tespit etmekteyiz⁷⁶. Ancak, Erzurum Halkevi'nin köycülük alanında yeterince aktif olmadığını da elimizdeki rapordan anlaşılmaktadır.

Rapora göre; "Halk evinin en ziyade faydeli olacağı sahalardan biri de hiç şüphesiz köycülüktür. Maalesef Erzurum Halk evi bu ödevini layığıyla yapamamaktadır. Kanaatime göre halk evi, köylerde fazla faaliyet göstermekle bilhassa umumi kültür noktai nazarından köylünün umumi uyanışına çok hizmet edebilir"⁷⁷.

Ayrıca, Erzurum Halkevi, halkın sağlığı ile ilgili sorunlara da ilgi göstermişti. Ekonomik durumu kötü olan vatandaşların muayeneleri yaptırılmış ve ilaç masrafları halkevi tarafından karşılanmıştı⁷⁸. Bu da sosyal yardımlaşma alanında Halkevlerinin örnek gösterilecek bir davranış olarak zihinlerde yer edecektir.

C.H.P. Genel Sekreterliği'nin Erzurum'da merak ettiği konulardan birisi de Sportif faaliyetlere gösterilen ilginin ne boyutta olduğu idi. Buradan hareketle gençliğin Halk Partisi'ne karşı eğiliminin ne oranda olduğu ve partiye bağlı kurumların bu alanda etkinlik gösteren kişilere ulaşıp ulaşmadığı ya da sorunlarının çözümüne katkıda bulunup bulunmadığı öğrenilmek isteniyordu.

Mehmet Nazif Sirel tarafından hazırlanan bu raporun ilgili kısmında, bu konu hakkında da geniş bir açıklama yapılmıştır. Buna göre; Erzurum'da spor etkinlikleri gelişme içerisinde idi. Fakat bu mükemmel bir boyutta değildi. Merkezde iki spor klübü bulunmakta idi. Bunların dışında da okullarda, garnizonlarda, silah tamirhancesinde bir takım spor teşekkülleri bulunmakta idi. Bu takımlar yılın çeşitli dönemlerinde maçlar yapmakta idiler.

Karın bol olduğu bir yöremiz olan Erzurum'da kış sporlarına da önem verilmiş, bu alanda malzeme getirilmişti. Bundan önceki dönemlerde oluşturulan Sipahi Ocağı isimli kulübün dağıldığını ancak Halkevi'nce binicilik teşvik edilerek cirit karşılaşmalarının düzenlenmişti.

Genel Müfettişlik makamı da spora ügisiz kalmamış, bu amaçla Müfettişlik Askeri Müşaviri Kurmay Cevad Bey görevlendirilmişti. Bu görevlendirmeden sonra belirlenen program dahilinde spor geliştirilmeye çalışılmıştı. Bu etkinliklerin yanı sıra bu raporda tesis açısından da bir bilgilendirmede bulunulmuş, Erzurum'da spor yapmaya elverişli bir sahanın olmadığı, bu engelün ortadan kaldırılması için 4000 lira kadar bir tahsisatin varlığına rağmen bu sahanın inşaatının devlet desteği ile gerçekleştirilmek üzere daha sonraki bir döneme bırakıldığını da ifade etmişti⁷⁹.

⁷⁶ "Türkiye'de köye ve köylüye yönelik ilgi asıl olarak 1930'lu yıllarda gündeme geldi. Bunda kuşkusuz yeni rejimin siyasal tabanının artırılması kaygılarının önemli bir yeri vardı. Bu dönemde köye ve köylülere olan ilgiyi dile getiren birçok açıklama bulmak mümkün. Atatürk'ün söylevleri dahil bir çok resmî söylevde kırsal bölgelerin gelişiminin rejimin en önemli görevi olduğu söylenmekte idi. Keza, rejimin propoganda organları olarak kurgulanan Halkevleri'nin köycülüğe verdiği önemde özellikle de Ankara Halkevi Dergisi Ülkü'de Nusret Kemal Köymen gibi yazarların konu ile ilgili makalelerinde ya da devlet tarafından öğrenci ve öğretmenlerin yaz tatillerinde köylere gitmelerinin teşvik edilmesi gibi olgularda da değişen bu hava gözlemlenebilir. Daha da önemlisi Maarif Vekâlet'i'nin köylerde eğitimi iyileştirmeye yönelik projeler tasarlanmaya çalışması da aynı döneme rastlar". Bkz: M.Asım Karaömerlioğlu, "Türkiye'de Köycülük", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, II, 285-287.

⁷⁷ B.C.A., 490.(1.11.1936).01.648.152.1.

⁷⁸ B.C.A., 490.(1.11.1936).01.648.152.1.

⁷⁹ B.C.A., 490.(5.11.1936).01.648.152.1

Anlaşılacağı üzere, inkılâbın bütün topluma benimsetilmesinde kullanılacak araçlardan birisi de sportif aktivitelerdi. Bunun köklerinin Atatürk'ün gençliğe ve spora verdiği önemle de büyük ilintisi vardı. Ona göre; “Her çeşit spor faaliyetlerini, Türk gençliğinin millî terbiyesinin ana unsurlarından saymak lazımdır. Bu işte, hükümetin şimdiye kadar olduğundan daha çok ciddi ve dikkatli davranması, Türk gençliğinin spor bakımından da, millî heyecan içinde özenle yetiştirmesi önemli tutulmalı”⁸⁰ idi. Unutulmamalıdır ki; Atatürk, cumhuriyeti ve inkılâpları Türk gençliğine emanet etmişti. Bu bağlamda C.H.P'nin de üzerine büyük görevler düşmekte idi. Yapılan teftişte bu konuya da özel bir başlık ayrılması, dönemin karakteristiklerini yansıtmaya açısından önemli ipuçları vermektedir.

---

⁸⁰

Atatürkcülük, I, İstanbul, 1998, s.343.

ABSTRACT

The Cumhuriyet Halk Party, founded by Kemal Atatürk, has a very important place in the Turkish political history and until the multi party system it was the only party in Turkey. The party had also an important influence on all the revolutions and close ties with the government.

The inspection of the Erzurum party organization by the Kars deputy Mehmet Nazif Sirel in 1936 is very important. Two reports by this deputy on the socio-economic situation of Erzurum in that era are available.

This essay gives important data about Erzurum in that period within the Republic History.

Keywords: Cumhuriyet Halk Partisi,
Erzurum,
İnspection,
Socio-economic situation,
Culture.